

Göç Sosyolojisi Çalışmalarına Dair Eleştirel Sosyolojik Bir Yaklaşım¹

Muhammed Sinan KARABIYIK*

Özet

Kuzey ve Güney yarım küre arasındaki artan eşitsizlikler insanları daha iyi yaşam koşullarına sahip olmak için daha fazla göç etmeye zorlamaktadır. Bu açıdan içinde bulunduğumuz çağ göçler çağı olarak tanımlanmaktadır. Günümüzdeki göç hareketleri Orta çağ'daki halkların göç hareketliliğinden büyük ölçüde farklılaşmaktadır. Göç hareketliliği modernliğin ve modernizasyonun başlangıcından beri ayrılmaz bir parçası olup bir yaşam tarzı haline gelmiştir. Göç çalışmaları farklı dinamiklere sahip göç hareketliliklerini inceleyen disiplinlerarası bir çabayı ifade etmektedir. Hukuk, kamu yönetimi, sosyoloji, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, psikoloji ve sosyal hizmet gibi farklı pek çok disiplinin ortak çabasıyla gelişen göç çalışmaları doğal olarak kavramsal ve teorik yaklaşımlar açısından bazı farklılıklar içermektedir. Disiplinlerarası farklılıklar göç araştırmacıları için göç eden failin tanımlanması, göç sürecinin kategorize edilmesi ve teorik yaklaşımın belirlenmesi açısından bazı zorluklar yaratmaktadır. Bu çalışmada söz konusu belirsizlikleri aşmak amacıyla sosyolojinin sunduğu imkânlarla dikkat çekilmektedir. Toplumsal gerçekliği odağına alan ve olgudan hareketle analiz yapılmasını öneren sosyoloji, göç çalışmalarındaki tanımlama, kavramlaştırma ve teorize etme konusundaki krizleri aşmak için önemli fırsatlar sunmaktadır.

Abstract

Increasing inequalities between the North and South are forcing people to migrate more for better living conditions. In this respect, the era we live in is defined as the era of migrations. Today's migration movements differ greatly from the migration movements of the peoples in the Middle Ages. Migration mobility has been an integral part of modernity and modernization since the beginning and has become a lifestyle. Migration studies represent an interdisciplinary effort that examines migration movements with different dynamics. Migration studies, which have developed with the joint efforts of many different disciplines such as law, public administration, sociology, political science, international relations, psychology and social work, naturally contain some differences in terms of conceptual and theoretical approaches. Interdisciplinary differences create some difficulties for migration researchers in terms of defining the migrant perpetrator, categorizing the migration process, and determining the theoretical approach. In this study, attention is drawn to the theoretical and methodological possibilities offered by sociology to overcome these uncertainties. Sociology, which focuses on social reality and proposes analysis based on the phenomenon, offers important opportunities to overcome the crises in definition, concept, and theory in migration studies.

Anahtar Kelimeler: Göç Çalışmaları, Göçmen, Mülteci, Sığınmacı, Sosyoloji

Keywords: Migration Studies, Migrant, Refugee, Asylum Seeker, Sociology

¹ Bu makale Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında Prof. Dr. Emrah AKBAŞ danışmanlığında yapılan "Toplumsal Eşitsizlikler Kesişiminde Afgan Kadınların Uluslararası Göç Deneyimleri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

* Dr., krbyk65@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8634-4012

Giriş

Bazı teorisyenlere göre içinde bulunduğumuz çağ göçler çağıdır. Kuzey ve Güney arasındaki artan eşitsizlik büyük bir ihtimalle daha iyi yaşam koşullarına erişmek için daha fazla insanı göç etmeye zorlayacaktır. Çeşitli politik, ekolojik ve demografik sorunlar pek çok insanı kendi ülkeleri dışında mülteci olarak yaşamaya zorlayacaktır (Castles & Miller, 2008: 7). Nitekim ırk, etnik köken, sınıf ve toplumsal cinsiyet gibi kategorilerin kesişiminde hayatını sürdüremeyen insanlar çoğunlukla doğdukları ülkeleri terk ederek göç etmek zorunda kalmaktadırlar. 21. yüzyılın göçmenlerin yüzyılı olacağına dair düşünce genel kabuller arasındadır. Yüzyıl başında daha önce görülmemiş sayıda bölgesel ve uluslararası göçmen kayıtlara geçmiştir. Bugün dünyada bir milyardan fazla göçmen bulunmaktadır. Her on yılda bir toplam nüfus içindeki göçmen oranı artmakta, gelecek yirmi beş yıl içinde bu oranın son yirmi beş yıldakinden daha yüksek olacağı tahmin edilmektedir. Çevresel, politik ve iktisadi istikrarsızlıklar nedeniyle insanların göç etmesi daha da zorunlu bir hal almaktadır (Nail, 2022: 11).

İnsanlar içine doğdukları aileyi ve toplumu seçmemektedir. İçinde yaşanılan toplumda sorunlar varsa insanlar isteseler de istemeseler de göç hareketliliğine dâhil olabilmektedirler. Öte yandan küreselleşme insanın hareketliliğini artıran bir faktör olarak etkisini sürdürmektedir. Bugün pek çok insan ya taşınarak ya da evlerinin olmadığı başka yerlere giderek yerini yurdunu değiştirmektedir (Bauman, 2012: 89). Yirmi birinci yüzyılın göçmenlerin yüzyılı olacağına dair düşünce genel kabuller arasındadır. Yüzyıl başında daha önce görülmemiş sayıda bölgesel ve uluslararası göçmen kayıtlara geçmiştir. Bugün dünyada bir milyardan fazla göçmen bulunmaktadır. Her on yılda bir toplam nüfus içindeki göçmen oranı artmakta, gelecek yirmi beş yıl içinde bu oranın son yirmi beş yıldakinden daha yüksek olacağı tahmin edilmektedir. Çevresel, politik ve iktisadi istikrarsızlıklar nedeniyle insanların göç etmesi daha da zorunlu bir hal almaktadır (Nail, 2022: 11). Göç, insanların uzaktaki bir yere, en azından şu anda yaşadıkları şehir veya kasabanın uzağındaki bir yere, yeniden yerleşmesidir. Her şeyden önce coğrafi bir olgu olan göç; aynı zamanda binlerce yıl öncesine uzanan insanlık tarihinin ortak bir olgusu ve yaşanan bir deneyimdir (Bartram & Ark. 2017: 13).

Günümüzdeki göçler, Orta Çağların başlarında yaşayan halkların göç hareketliliğinden farklılaşmaktadır. Göç hareketliliği, modernliğin ve modernizasyonun başlangıcından beri kesintisiz ve ayrılmaz bir parçası olup günümüzde bir yaşam tarzı haline gelmiştir (Bauman,

2015: 40). Göç, genel olarak kalıcı veya yarı kalıcı bir ikamet değişikliği olarak tanımlanır. Ne kadar kısa veya uzun ne kadar kolay veya ne kadar zor olursa olsun, her göç eylemi bir başlangıç, bir varış noktası ve araya giren bir dizi engel içermektedir (Lee, 1966: 48). Yaşanılan yerin sürekli ya da geçici olarak, genellikle bir idari sınırın dışına doğru değiştirilmesi olarak tanımlanan göç, kişinin farklı zamanlarda çok defa farklı bölgelerin sınırlarının dışına doğru hareketliliğini ifade etmektedir. Göç süreci sosyal ilişkileri zorlayabilir, koparabilir ya da aksi bir biçimde güçlendirebilmektedir (Faist, 2003: 41-42).

Farklı disiplinlerin kesişimindeki göç çalışmaları, hukuktan iktisada, sosyolojiden şehir planlamaya kadar farklı alanlardan uzmanların çalışmalarının toplamıdır. Göç hareketliliği, göç eden failerin kimliği ve göçün kategorizasyonu gibi hususların tanımlanması ve göç teorisinin oluşturulması açısından farklılıklar barındırmaktadır. Çoğunlukla uluslararası hukuktan gelen bazı tanımlamaların göç çalışmacılarını büyük ölçüde etkilediği görülmektedir. Ancak bu hukuki tanımlama ve kategorizasyonun zaman zaman sosyal gerçekliği ıskaladığı göz önüne alındığında göç araştırmacıları için önemli bir problem açığa çıkmaktadır. Bu çalışmada söz konusu belirsizlikleri aşmak amacıyla öncelikle göç hareketliliğinin tanımlanması, göçün tasnifi, göç teorileri ve göç eden failerin tanımlanması hakkında literatürde yer edinen bazı bilgilere yer verilerek göç çalışmalarının zenginleştirilmesi açısından sosyolojinin sunduğu imkânlardan söz edilmektedir.

Göç Hareketliliğinin Tanımlanması

Dünyadaki göç hareketliliğinin yapısı incelendiğinde günümüzde göçün küreselleştiği, hızlandığı, farklılaştığı ve daha fazla kadınsılaştığı görülmektedir. Göçün farklılaşmasıyla birlikte gündelik yaşamımızda göç sürecinin farklı aktörleriyle karşılaşmaktayız. Göç profesyonellerinin ve medyada sunulan içeriklerin yanı sıra gündelik yaşamımızda da konuşmalarımıza dâhil olan göçmen, mülteci, sığınmacı gibi kavramlar göçün farklılaşmasının ne denli yaygınlık kazandığını tespit etmek açısından fikir vericidir (Adıgüzel, 2016: 22).

Çağımızda yaşanan göçlerin dört temel eğilime sahip olduğunu tespit edilmiştir. Göçün küreselleşmesi bu eğilimlerden ilkidir. Küreselleşmeyle eş zamanlı olarak göç alan ve göç veren ülkelerin sayısı ve etkileşimleri artarken göç eden bireylerin de kültürel çeşitliliği artmaktadır. İkinci eğilim olan göçün hızlanması ise uluslararası göç hareketlerinin dünyadaki hacminin her geçen gün büyüdüğünü ve ülkelerin bunu gözetken bir göç politikası geliştirmeleri gerektiğini

vurgulamaktadır. Üçüncü eğilim olan göçün farklılaşması ise salt ekonomik kaygılarla göç eden grubun dışında farklı gerekçelerle ülkelerini terk eden ve buna bağlı olarak mülteci ya da sığınmacı gibi farklı statüler elde eden göçmen gruplarının varlığına işaret etmektedir. Dördüncü eğilim ise göçün kadınsılaşmasıdır. Çağımızdaki göçlerin belirgin eğilimlerinden biri olan göçün feminizasyonu, kadınların geçmişe göre daha fazla göç etme eğiliminde olduğuna ve ulus aşırı alanlarda çalışma yaşamına dâhil olma durumlarının hızlı bir biçimde arttığına dikkat çekmektedir (Castles & Miller, 2008: 12).

Bauman'a göre modern göçün tarihi üç evreden oluşmaktadır. Altmış milyona yakın insanın modern Avrupa'dan az nüfusa sahip yerli halkın yaşadığı boş topraklara göç etmesi göç hareketinin ilk evresi olarak bilinmektedir. Kitlesele ölümler ve salgınlardan kurtulabilen yerli nüfusun eğitilmesi misyonu Avrupa'dan göç eden beyaz adama yüklenmiştir (Buman, 2015: 41). Modern göçün ikinci evresi ulus inşasına tekabül etmektedir. Sömürge imparatorluklarının çöküşüyle birlikte farklı kültürlere sahip yerli nüfusun bir kısmı, anavatanlarına geri dönen sömürgecilerin izinden giderek ulus devlet oluşturmayı hedeflemişlerdir. Bunun için ulus devlet kurmanın erken dönemlerinde dilsel ve kültürel azınlıkları entegre edebilmek amacıyla asimilasyon politikasını kolayca yürütebilecekleri şehirlere doğru göç hareketlerini başlatmışlardır. Asimilasyon politikasına razı olarak modern ulus devletinin üyesi olmayı kabul eden, yeni gelen, azınlık gruplar kültürel haçlı seferlerinin, Kulturkampf ve tebliğci misyonlarının hedefi haline gelmişlerdir. Modern göç tarihinin bu ikinci evresi bir yönüyle halen varlığını sürdürmektedir (Buman, 2015: 41). Modern göç tarihinin üçüncü evresi ise hızlı bir biçimde devam etmekte ve onu durdurmayı hedefleyen çabalara meydan okumaktadır. Bu evre, diasporaların oluşmasının ardından gelişen içinde yaşadığımız süreçtir. Günümüzde göç birçok muhtemel yolun eşit olması açısından eski dönemlerden farklıdır. Ülkeler aynı anda pek çok farklı göç türüyle karşılaşmaktadır (Buman, 2015: 42).

Antropolojik, sosyolojik ve psikolojik yönleriyle hem bireyin kişisel yaşantısında hem de toplumsal yaşamda geniş bir etki alanına sahip olan göç, farklı disiplinlerden araştırmacılar tarafından çeşitli biçimlerde tanımlanmıştır (Gözübüyük Tamer, 2019: 23; Erder, 2020: 22). Hatta bazı araştırmacılar toplumdaki nüfus değişimini ortaya koymak için doğum-ölüm oranlarının yanı sıra göç eylemini de denklemlerle matematiksel olarak izah etmeye çalışmışlardır (Lewis, 1982). Thomas Faist'e göre yaşanan yerin, sürekli ya da geçici olarak, genellikle bir idari sınırın dışına doğru değiştirilmesi olarak tanımlanan göç, kişinin

farklı zamanlarda çok defa farklı bölgelerin sınırlarının dışına doğru hareketliliğini ifade etmektedir. Göç süreci sosyal ilişkileri zorlayabilir, koparabilir ya da aksi bir biçimde güçlendirebilir (Faist, 2003: 41-42).

Göç, genel olarak kalıcı veya yarı kalıcı bir ikamet değişikliği olarak tanımlanır. Ne kadar kısa veya uzun ne kadar kolay veya ne kadar zor olursa olsun, her göç eylemi bir başlangıç, bir varış noktası ve araya giren bir dizi engel içermektedir (Lee, 1966: 48). Göç, bireylerin ya da grupların sembolik veya siyasal sınırların ötesine, yeni yerleşim alanlarına ve toplumlara doğru kalıcı hareketini içerir (Marshall, 2005: 685). Uluslararası göç geçici ya da kalıcı olarak insanların bir ülkeden başka bir ülkeye giderek yeniden yerleşmesidir; yaygın olarak ulusal kimlikler ve toplumsal üyeliği konu etmektedir (Bartram & Ark. 2017: 13).

Uluslararası Göç Örgütü'ne göre göç, bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmesidir. Süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir. Mültecilerin, yerinden edilmiş kişilerin, ekonomik göçmenlerin, aile birleşimi gibi farklı amaçlarla hareket eden kişilerin hareketliliği de bu çerçevede değerlendirilmektedir (İOM, 2014: 35-36). Göç, ekonomik, siyasal, ekolojik ya da bireysel sebeplerle, bir yerden başka bir yere yapılan ve kısa, orta ve uzun vadeli geriye dönüş veya sürekli yerleşim hedefi güden coğrafik, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir (Yalçın, 2004: 13). Dolayısıyla göç, yerleşim yerinde yapılan değişiklik dışında başka boyutları da olan kompleks bir olgudur. Bu bağlamda göçün; coğrafi/idari birim değişikliği, göç edilen yerde kalınan süre, bireylerin toplumsal etkileşim sisteminde ortaya çıkan farklılıklar, istemlilik, bireyin göç kararına sebep olan kıstaslar gibi çeşitli boyutları olan bir olgudur (Ela Özcan, 2017: 186).

Göç süreci, bir toplumdan diğerine fiziksel bir geçiş süreci olup, göçmenler arasında önemli hayal kırıklıkları ve birçok sosyal soruna yol açabilmektedir. İlk göç, genellikle eski sosyal sistemdeki bazı yetersizlik ve güvensizlik duyguları ve bu güvensizliği yeni sistemde çözme umuduyla gerçekleştirilir. Bununla birlikte, geçişin ilk aşamalarında göçmen, birbirine bağlı iki faktörün neden olduğu ek bir güvensizlik unsuruyla karşılaşmaktadır. Bunlardan birincisi, yeni bir sosyal alanda hareket etme ihtiyacının yarattığı güvensizlik hissidir. İkincisi ise geçiş sürecinde göçmenlerin sosyal yaşamlarında ve katılımlarında meydana gelen daralmadır (Eisenstadt, 1953: 169).

Göç, göçmenler olarak adlandırılan grubun, bir coğrafi konumdan diğerine, hiyerarşik olarak sıralanmış bir değerler seti veya belirli hedefler temelinde, sürekli bir biçimde yer değiştirmesidir (Manga-

lam, 1968: 11). Göçmenler için pratikte geldikleri ülkede bir başka etnik azınlık olmayı kabul etmekten başka çare yoktur; yerliler için ise ömürlerinin geri kalanını diasporalarla kuşatılmış şekilde geçirmeye hazırlanmaktan başka bir şey kalmaz. Her ikisinden de üzerinde kontrol güçlerinin olmadığı bu nahoş gerçekliklerle başa çıkmanın yollarını bulmaları beklenir (Bauman, 2015: 46-47).

Tarih boyunca insanlar yaşam standartlarını yükseltmek amacıyla ya da siyasal, ekonomik ve toplumsal nedenlerle geçici ya da sürekli olarak yer değiştirmek istemişlerdir. İnsanlar çoğu zaman kendi istekleri dışında zorla göç etmek durumunda kalmışlardır. Sosyolojik ve psikolojik yönleri ile toplumsal yaşamda ve insanın bireysel yaşamında etkileri olan ve göç olarak adlandırılan yer değiştirme eyleminin başrol oyuncusu, elbette ki duyguları ve uyum sürecini başından sonuna dek hisseden, yaşayan ve göçmen olarak adlandırılan insandır (Erol & Ersever, 2014: 58).

Göç deneyiminin faili olan insanları bu eylemi gerçekleştirmeye iten birtakım sebepler bulunmaktadır. Ekonomik gerekçeler, siyasal nedenler, sosyal ve kültürel etkenler, dini ya da inançsal faktörler ile doğal afetler gibi sebepler dünyada meydana gelen göçlerin genel sebepleri olarak bilinmektedir.

Göç analizlerinde itici faktörler, çekici faktörlerden gelenekselleşmiş bir biçimde ayrılır. İtici faktörlerin (örneğin, göç edenin kökeninin bağlı olduğu bölgedeki yüksek işsizlik oranları) genellikle tutucu, güvenliği arttırmaya yönelik bir göçe neden olduğu düşünülmektedir. Çekici faktörlerin ise (örneğin gidilen ülke veya bölgedeki iktisadi büyüme) risk aldırıcı ve geliri arttırmaya yönelik bir göçü özendirdiği görülmektedir. Ayrıca, dış göç (ülkeler arası) ile iç göç (bölgeler arası) arasında da bir ayırım yapılır (Marshall, 2005: 685).

Bazı göç teorisyenleri, uluslararası göç hareketlerini ülkeler arasındaki ücret farklılığıyla açıklamaktadır. Buna göre nüfusun yoğun olduğu yerlerden, nüfusun seyrek olduğu yerlere; gelir düzeyinin düşük olduğu yerlerden gelir düzeyinin yüksek olduğu yerlere doğru bir nüfus hareketliliği yaşanmaktadır. Bireyler doğduğu yerde kalma veya farklı hedeflere doğru hareket etmenin yarar ve maliyetlerinin karşılaştırması yapar sonra bu karşılaştırma etrafında, daha yüksek ücret ve yaşam şartları beklentilerine ulaşmak amacıyla göç etmeye karar verirler (İçduygu & Ark. 2014: 36). Ülkelerin refah düzeyi, istihdam olanakları, işsizlik oranları ve ücret seviyeleri göç üzerinde etkili olmaktadır (Harris & Todaro, 1970). Özellikle, gelir ve istihdam alanlarındaki fırsat farklılıkları, işgücü piyasalarının niteliksiz ve ucuz işgücü gereksinimi ve neoliberal ekonomi politikalarının yükselişi Batı

Avrupa'ya yönelik göçü tetikleyen önemli unsurlar olmuştur (Yamanlar, 2020: 555).

Bir ülkede çeşitli etnik kökenden insanların yaşaması bazen kimlik sorunlarına, ayrımcılığa ve siyasal baskılara neden olabilmektedir. Bu tarz siyasal baskılar nedeniyle baskı altındaki gruplar göç etmek zorunda kalmaktadırlar (Aksoy, 2012: 294). Ayrıca etnik köken ile inançların kesişimindeki bazı dominant grupların diğer insanları denetim altına almak istemesi çeşitli çatışmalara neden olurken; bu sebeple yapılan göçler de siyasi nedenli göçler çerçevesinde değerlendirilmektedir (Sayın, 2010: 133). İnsanlar çoğu zaman savaşlar, ihtilaller ve sıkı yönetim uygulamaları gibi çeşitli siyasi sebeplerle yaşadıkları yeri terk etmek zorunda kalmaktadırlar (Tümertekin & Özgüç, 2002: 33).

Geçmişte dini farklılıklardan dolayı pek çok savaşın yaşandığı bilinmektedir. Haçlı Seferleri gibi din kaynaklı savaşlar sayıları azımsanamayacak kadar insanın ölümüne sebep olurken çoğu insanın zorunlu bir biçimde yer değiştirmesine neden olmuştur (Sever, 2009: 15). Tarihte dinsel ya da inançsal farklılıklar nedeniyle çeşitli inanç gruplarının göç etmek zorunda kaldığı bilinmektedir. Yahudilerin Filistin'den çıkışı, Müslümanların Medine'ye hicreti gibi örnekler dini nedenli göçlerin en çok bilinenleridir (Gezgin, 1994: 152).

İnsanlar ekonomik, siyasal, inançsal ya da kültürel nedenlerin yanı sıra çeşitli doğa olayları nedeniyle de göç etmektedirler. Depremler, iklim değişiklikleri, enerji kaynakları, volkanik hareketlilikler, kuraklık ve küresel ısınma gibi çeşitli doğa olayları göçe neden olabilmektedir. Öyle ki, her yıl Afrika'da yaşayan milyonlarca insan çeşitli sosyo-ekonomik nedenlerin yanı sıra doğal afetler ve kuraklık gibi sebeplerle yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmaktadırlar (Günay & Ark. 2017: 41-42).

Emeğin niteliğinin değişimi, ulusal yatırımların uluslararasılaşması ve istihdam olanaklarının çeşitlenmesi gibi nedenler göçün karakteristik yapısını farklılaştırmaktadır. Ayrıca neoliberal politikaların yaygınlaştırılması sonucu piyasaların ulus aşırı bir yapıya bürünmesi ve gelişen uluslararası rekabetle birlikte artan esnek çalışma tarzı, gelişmiş Avrupa ülkelerine yönelik düzensiz göçü arttırırken göç yollarının da çeşitlenmesine neden olmuştur (Yamanlar, 2020: 578).

Göç Hareketliliğine Dair Tasnifler

Dünyanın farklı yerlerinde doğan insanların önemli bir kısmı çeşitli gerekçelerle doğdukları topraklarda yaşamlarını sürdürememektedir. Günümüzde sayıları azımsanamayacak kadar insan çatışmalar, iklim

ya da doğa felaketleri, ekonomik ve toplumsal krizler gibi nedenlerle, kendi vatanlarından zorunlu ya da gönüllü olarak ayrılmaktadırlar (Kümbetoğlu, 2016: 82). Göç etme kararı alan ve yaşadığı yeri terk eden bireylerin yaşadıkları bu deneyim göç çalışmaları literatüründe farklı biçimlerde tasnif edilmektedir. Göçleri; amacına, gerçekleştiriliş tarzına, nedenlerine, iştirak edenlerin özelliklerine, göç edilen mekânın özelliklerine ve daha birçok faktöre göre sınıflandırmak mümkündür (Adıgüzel, 2016: 19).

Thomas Faist, göç kategorilerini belirlerken şu beş özelliğe dikkat çekmektedir: Göçün alanı yani ulus içinde ya da uluslararası olması; göçün zamanı yani geçici ya da kalıcı olarak yapılp yapılmaması durumu; göçün boyutu yani bireysel ya da grup biçiminde kitlesel olarak gerçekleştirilmesi durumudur. Göçün sebebi ise göçün gönüllü ya da zorunlu nedenlerle yapılmış olması durumudur. Son olarak ise göçün yasal durum yani göç eden bireylerin yasal ya da yasadışı yollardan göç etmesi gibi özellikler öne çıkmaktadır (Faist, 2003: 47).

Göç durağan bir olgu olmayıp, nedenleri ve sonuçları ile birlikte algılanan çok boyutlu bir süreçtir (İçduygu & Sirkeci, 1999: 249-250). Bu çok boyutlu hareketliliği daha iyi kavramak amacıyla göç hareketliliğine dair çeşitli tasnifler gerçekleştirilmiştir. Petersen (1958) göçü ilkel, zorlama, serbest ve kitlesel göç biçiminde tasnif etmiştir. Giddens ise göç hareketlerini klasik göç modeli, sömürgeci göç modeli, misafir işçi modeli ve yasadışı göç modeli olmak üzere dört kategoride tasnif etmiştir (Giddens, 2012: 569). Yapılan çalışmalarda göçün yerleşme esasına, irade esasına, yoğunluğuna ve niteliğine göre farklı biçimlerde kategorize edildiği tespit edilmiştir.

Yerleşimi esas alan yaklaşıma göre göçlerin geçici ya da sürekli olması önem arz etmektedir. Uzun süreli yasal yerleşimciler, vatandaş olmayan sakinler olarak uzun süre hedef ülkelerde ikamet eden göçmenlerdir. Hedef ülkelerin vatandaşlığına geçmemelerine rağmen, bu göçmenler yaşadıkları ülkelerde oldukça önemli haklara sahiptirler. Yasal yerleşimciler vatandaşlık hakkı almamışlardır fakat genel olarak ikamet etme haklarına sahiptir ve kolay olarak sınır dışı edilemezler (Bartram & Ark. 2017: 95).

Göç deneyiminin merkezinde yer alan faillere yani göç eden kişilere ve bu kişilerin iradelerine odaklanan yaklaşıma göre ise göçün gönüllü ya da zorunlu olması önemli bir ayırım olarak görülmektedir. Zorunlu göç doğal ya da insan yapımı nedenlerden dolayı içerisinde yaşama ve refaha yönelik tehditleri de içeren bir zorlama unsuru bulunan göç hareketi olarak tanımlanmaktadır. Mültecilerin ya da yerinden edilmiş

kişilerin hareketliliği, doğal, çevresel ya da açlık gibi nedenlerle gerçekleşen hareketlilikleri kapsamaktadır (İOM, 2014: 103).

Zorunlu göç, şiddet içeren anlaşmazlıklardan büyük ekonomik zorluklara kadar uzanan farklı koşullardan doğan, kişinin hayatta kalması veya mutluluğuna yönelik olan baskı veya tehdit neticesinde meydana gelen hareketliliklerdir. Zorunlu göçün en tipik örneği olarak şiddet içeren ihtilaflardan, zulümden ya da yerinden edilme nedeniyle yaşadığı yeri tek etmek zorunda kalan mülteci akımları gösterilebilir. Bazı durumlarda göçmenler aslında bir silahın veya parça tesirli bombanın eşliğinde göçmen olurlar (Bartram & Ark. 2017: 151-152).

Gönüllü göçler ise insanların yeni yerler keşfetme, daha iyi bir yaşama sahip olma, içinde bulunduğu çevreyi beğenmeme, ailesinin yaşamını ve ekonomik durumunu iyileştirme gerek iş gerekse mali bakımlardan daha fazla imkânlarla erişmek gibi bireysel istekler nedeniyle gerçekleştirilen göçlerdir (Adıgüzel, 2016: 20).

Göçle ilgilenen akademisyenlerin önemli bir kısmı göçmen ve mülteci kavramları arasındaki gelenekselleşmiş olan ayrımın etkili bir biçimde varlık gösterdiğine inanmamaktadırlar. Gönüllü göçü tanımlamak için kullanılan ekonomik göç kavramının esasında farklı baskılardan, sosyo-ekonomik yapılardan özellikle de devletlerin, şirketlerin ve başka yerde yaşayanların almış olduğu kararlarından ve hareketlerden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bu açıdan gönüllü göçlerin de çeşitli zorluklar neticesinde meydana geldiği aşikârdır (Bartram & Ark. 2017: 151-152).

Göç eden insanların yoğunluğuna dikkat kesilen bazı araştırmacılara göre ise göçün bireysel ya da kitlesel olması önemli bir ayrım olarak görülmektedir. Kişilerin bireysel olarak veya aileleriyle birlikte göç ettiği durumlar bireysel göçler kapsamında değerlendirilmektedir. Kitlesel programların aksine, bu gibi hareketler genelde kişinin kendisi tarafından finanse edilir veya bireyler, örgütler ya da devletlerin desteğiyle gerçekleştirilmektedir (İOM, 2014: 14). Göç bireysel olarak gerçekleştirilebildiği gibi grup halinde kitlesel olarak da gerçekleştirilebilmektedir. Bireysel olarak yapılan göçler zor ve yüksek riskler barındırmaktadır (Erder, 2006: 31).

Kitlesel göçler ise yüksek sayılarda ani insan hareketi olarak tanımlanmaktadır (İOM, 2014: 59). Göç çalışmalarında bütüncül bir bakış açısı geliştirmek önem arz etmektedir. Göçün sadece belli bir sürecine odaklanılıp diğer süreçlerinin göz ardı edilmesi göçe dair temel kavramlar üzerinde bile uzlaşmayı imkânsız hale getirmektedir. Özellikle kitlesel göçler söz konusu olduğunda tanımların muğlaklığı daha da artmak-

tadır. Çünkü göç eden kitle etnik, kültürel ve sınıfsal açıdan homojen olarak algılanmaktadır. Oysa kitlesel olarak göç eden grup içerisinde farklı nedenlerle, farklı statülerde ve farklı yollardan göç eden düzenli ya da düzensiz göçmenler bulunabilmektedir (Erbaş, 2019: 897).

Bu tasnifler içerisinde en dikkat çeken göçün niteliğine göre yapılan kategorizasyondur. Bu yaklaşımı benimseyen araştırmacılara göre beyin göçü, işçi göçü, mübadele göçü, iç ve dış (uluslararası) göç gibi ayrımlar göçün niteliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca uluslararası göçü de *düzenli* (yasal) göç ve düzensiz (yasadışı) göç biçiminde detaylı bir biçimde tasnif etmektedirler.

Beyin göçü, eğitim görmüş ve yetenekli kişilerin menşe ülkelerinden diğer bir ülkeye, menşe ülkenin beceri kaynaklarında azalmayla sonuçlanacak şekilde yaşanan göç hareketliliğidir (İOM, 2014: 14). Beyin göçü özellikle gelişmekte olan ülkelerden dış göç nedeniyle çok iyi eğitilmiş insanların kaybını tanımlamaktadır. Bu göç akımı temel anlamda bilimde, mühendislikte ve sağlık hizmetleri gibi genişleyen endüstrilere kendi yeteneklerini aktarabilen öğrencileri ve yüksek eğitimli ve çok yetenekli çalışanları kapsamaktadır (Bartram & Ark. 2017: 55).

İşçi göçü belirli ve sınırlı bir süre için yabancı bir ülkeye giren, ardından menşe ülkelerine geri dönen işçilerin hareketliliğidir (İOM, 2014: 33). Bu hareketlilik kapsamındaki insanlar başka bir ülkede istihdam edilme umuduyla motive olmaktadır. Geleneksel anlamda işgücü göçü işçilerin, zengin ülkelerdeki yerlilerin istemediği düşük nitelikli, düşük maaşlı işleri yapmak için fakir ülkelerden zengin ülkelere yaptığı hareketi içermektedir (Bartram & Ark. 2017: 197).

Mübadele göçleri iki ülke arasındaki anlaşmaya dayalı olarak yapılan, ülke nüfuslarının karşılıklı olarak yer değiştirmesini kapsayan göç hareketi olarak tanımlanmaktadır. Mübadele göçünü yapan insanlara ise mübadil adı verilmektedir. Mübadele göçleri, genellikle savaşlardan sonra alınan kararlara göre yapılan zorunlu göçlerdendir ve çok sık karşılaşılan göç türlerinden değildir. Mübadele göçü ile göç eden insanlar alıştıkları, doğup büyüdüğü yerden devletlerin karşılıklı olarak aldıkları kararlar sonucunda zorunlu olarak göçe mecbur bırakılmaktadırlar (Koçak & Terzi, 2012: 175). Türkiye'nin göç tarihinde mübadele göçünün özel bir yeri bulunmaktadır. Bu nüfus hareketlerinin en kapsamlısı Türk-Rum mübadelesi sonucunda yaşanmış olan Türkiye ile Yunanistan arasındaki büyük göç hareketliliğidir. Bu göç hareketiyle bir milyon iki yüz bin kişi Yunanistan'a; beş yüz bin kişi ise Türkiye'ye yerleşmek zorunda bırakılarak yaklaşık olarak iki milyona yakın insanın yaşam alanı değişmiştir (Arı, 1999: 97).

Küresel göç örüntüleri, gerek ülke içindeki yer değişikliği olarak iç göç ile gerekse de ülke dışına çıkıp başka bir ülkeye yerleşmeyi ifade eden dış göç süreciyle birlikte kaynak ülke ile hedef ülkenin birbirine bağlanmasıyla meydana gelmektedir (Giddens, 2012: 569).

İç göç insanların aynı ülke içerisinde başka bir bölgeye hareket ederek yeni bir ikamet edinmek amacıyla ya da yeni bir ikametle sonuçlanacak biçimde gerçekleştirilen insan hareketliliği olarak tanımlanmaktadır. İç göçmenlerin menşe ülke içinde kalarak geçici ya da daimi hareketliliği genellikle kırsaldan kentlere doğru gerçekleşmektedir (İOM, 2014: 43). Ülke içerisinde gerçekleşen bu göç hareketliliği çok büyük uyum problemleri ortaya çıkarabilecek bir niteliğe sahip değildir. Ayrıca ülke nüfusunda bir değişiklik olmayıp illerin ya da bölgelerin nüfus oranları değişmektedir (Koçak & Terzi, 2012: 169).

Herkesin üzerinde anlaşıldığı ortak bir uluslararası göç tanımından söz etmek mümkün değildir. Uluslararası Göç Örgütü'ne göre uluslararası göç, bireylerin geçici ya da daimi olarak başka bir ülkeye yerleşmek üzere menşe ülkelerinden veya mutad olarak ikamet ettikleri ülkeden ayrılmaları şeklinde tanımlanmaktadır. Bu hareketlilikte uluslararası bir sınırın geçilmesi önem arz etmektedir (İOM, 2014: 88).

Düzenli göç, insanların kaynak ülkeden çıkışı ve hedef ülkeye seyahati, transit geçişi ve giriş şartlarını belirleyen kanunlara uygun olarak ikamet değişikliği yapmalarını kapsamaktadır. Daha açık bir ifadeyle kanunlara uygun olarak yasal yollardan yapılan göç hareketlerdir (İOM, 2014: 26). Ancak düzensiz göçün kendisi, dikkatli bir açıklama gerektiren karmaşık ve çetrefilli bir kavramdır. İlk olarak, bir göçmenin düzensiz hale gelmesinin birçok yolu olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Düzensiz göç, örneğin bir sınır kontrolünden geçmeden veya sahte belgelerle girerek, uygun yetki olmadan bir ülkeye giren kişileri kapsar. Aynı zamanda, bir ülkeye tamamen yasal olarak girmiş olabilecek, ancak daha sonra, örneğin vize veya çalışma izninin bitiminden sonra kalarak, sahte evlilikler veya sahte evlat edinme yoluyla, sahte öğrenci olarak veya hileli olarak yetkilerine aykırı olarak orada kalan kişileri de kapsamaktadır. Bu terim aynı zamanda göçmen kaçakçıları veya insan tacirleri tarafından taşınan kişileri ve sığınma sistemini kasten kötüye kullananları da kapsar (Koser, 2007: 54-55). İOM'a göre düzensiz göç, gönderen, transit ve kabul eden ülkelerin düzenleyici normlarının dışında gerçekleşen hareketlilik olarak tanımlanmaktadır. Düzensiz göç, hedef ülkeler açısından, göç yasaları tarafından belirlenmiş izin ya da belgelere sahip olmadan ülkeye giriş yapan, bir ülkede süresi bittiği halde kalmaya devam eden ya da

çalışan kişileri kapsamaktadır. Gönderen ülke açısından ise kişinin geçerli bir pasaportu veya seyahat belgesi olmadan uluslararası bir sınırı geçmesi ya da gerekli idari koşullar sağlanmadan ülkenin terk edilmesi anlamına gelmektedir (İOM, 2014: 26).

Göçün tanımlanmasındaki farklılıklar kadar tasnif edilmesi konusunda da çeşitli tartışmalar ve görüş farklılıkları bulunmaktadır. Bu görüş farklılıkları göç olgusunu açıklamaya çalışan teorik yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır. Göç teorileri ise büyük ölçüde göç olgusunun ortaya çıktığı dönemlerde hâkim olan siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel hayat tarafından şekillendirilmiştir (Güllü-*pınar*, 2012: 54).

Göç Teorilerinin Genel Bir Çerçevesi

Göç konusu ancak 19. yüzyılda bilimsel tartışmalara konu olmaya başlamıştır. İlk kez 1885 ve 1889'da Londra'da, Royal Statistical Society'ye Göç Yasaları konulu iki tebliğ sunan Ravenstein konuya dikkat çekmiştir. Yasa kavramı ile demografik hareketlerin kesinliğine vurgu yapan Ravenstein, İngiltere'deki incelemelerinden yola çıkarak insanların çoğunlukla kısa mesafelere doğru hareket halinde olduğunu; uzak mesafeli göçlerin ise sanayi ve ticaret merkezlerine yöneldiğini tespit etmiştir. Ona göre maddi koşulları iyileştirmek insanların göç eğilimlerinin temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Bu dönemde sosyal bilimlerinde hâkim olan büyük teori (grand theory) anlayışı göç çalışmalarına da yansımıştır. Nitekim on dokuzuncu yüzyılda yaşanan iç ve dış göç hareketlerini tek bir kuramla açıklama çabalarının yirminci yüz yılda terk edilmiştir. Bunun yerine göç çalışmalarında toplum bilimlerinin de etkisiyle farklı kavramlar kullanılarak yeni ve çeşitli teorik modeller geliştirilmiştir (Abadan Unat, 2002: 5).

1960'lı yıllarda ortaya çıkan neo-klasik göç teorileri dönemin iktisadi anlayışından etkilenerek bireysel farklılıkları göç analizine dâhil etmeye çalışmıştır. Bu anlayış bölgeler arası eşitsizlikleri ortadan kaldırabilmek amacıyla iş gücü arz-talebinin dengelenmesi gerektiğini iddia ederken bunun neticesinde bireysel bir girişim olarak göç olgusunun ortaya çıktığını iddia etmektedir.

Göç dair ilk sistematik kuram olan neo-klasik ekonomi kuramına göre, göçler emek konusundaki arz-talep alanında ortaya çıkan coğrafi farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Emek fazlasına sahip ülkelerde düşük ücret piyasası, iş gücünün sınırlı emek piyasasına sahip ücret düzeyi yüksek ülkelere doğru göç etmesine sebep olmaktadır (Güllü-*pınar*, 2012: 57). Bu demografik hareketin sonucu olarak, emek zengini ülkelerde emek piyasası daralmakta, dolayısıyla ücretler yükselmekte,

buna karşılık sermaye zengini ülkelerde ücretler düşmektedir ve böylece bir denge oluşmaktadır (Abadan Unat, 2002: 6). Uluslararası göç, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki işgücü piyasası dengesizliğinin ve ücret farklılığının bir sonucudur (Lewis, 1966).

Neo-klasik ekonominin mikro kuramına göre ise göçe neden olan faktör, iş piyasasındaki makro unsurların yanı sıra bireyin kedisidir. Bireyler rasyonel düşünce sistemlerini kullanarak maliyet/kar analizi yaparak daha iyi bir kazanç elde edecekleri sonucuna varırlarsa buna göre göç etme kararı almaktadırlar. Bu karar insan sermayesine yapılan bir çeşit yatırım olarak görülmektedir. İnsanlar daha yüksek kazanç elde etmek için göç etmek isterler ancak bunun için yolculuk, yeni bir dil öğrenme ve uyum gibi bazı maliyetleri göz önünde bulundurmamak zorundadırlar (Abadan Unat, 2002: 7). Bu açıdan yüksek vasıflı insanlar göç etme konusunda daha fazla şansa sahiptirler, sahip oldukları insan sermayesi nedeniyle yüksek kazanç elde edebileceklerdir (Chiswick, 2000).

Neo-klasik ekonomi modelleri yalnızca bireye odaklı bir analiz çerçevesine sahip olduğu için çokça eleştiri almıştır. Yeni ekonomi kuramına göre, göç etme kararını yalnızca bireysel kararlarla açıklamak mümkün olmayıp; bireyin ailesi, hane halkı ve diğer çevresel etkenler göz önünde bulundurulmalıdır. Azgelişmiş ülkelerde hane halkı ekonomik krizler karşısında çeşitli direnme stratejileri geliştirirken; göç edenler ise anavatanlarına gönderdikleri paralarla hane halkına destek olmaktadır (Abadan Unat, 2002: 8-9). Stark'a göre göç kararı yalnızca bireyler tarafından değil sosyal gruplar tarafından verilmektedir. Ayrıca aile ve hane halkı göç kararında oldukça etkili olmanın yanı sıra göçün bir aile stratejisi olduğu belirtilmektedir (Stark & Bloom, 1985: 175).

1970'li yıllarda ikili iş gücü piyasası kuramı ise merkez-çevre kavramlarını iş gücü piyasasına uyarlayarak gelişmiş ülkelerdeki vasıflı ve vasıfsız iş gücü ayrımını ön plana çıkarmıştır. Gelişmiş ülkelerdeki enformel sektörün güvencesiz ve ucuz iş gücüne yani göçmenlerin emek gücüne ihtiyaç duyduğunu iddia etmiştir.

Uluslararası göçü açıklamak için neo-klasik kuram ile yeni göç ekonomisi kuramı farklı sonuçlar sunsalar bile her ikisi de mikro analiz çerçevesine sahiptirler. İki kuram arasındaki fark göç etme kararını birey ya da ailenin belirlemesi, gelir hesabı, göç kararının toplumsal açıdan nasıl değerlendirildiği gibi noktalarda sıkışık kalmaktadır. Buna karşın ikiye bölünmüş emek piyasası kuramı ise uluslararası göç hareketinin modern sanayi toplumlarının sürekli işgücü talebinden kaynaklandığını iddia etmektedir (Abadan Unat, 2002: 11). İkiye bö-

lünmüş emek piyasası kuramı gelişmiş ülkelerdeki düşük seviyeli iş gücüne duyulan ihtiyacın yerli işçiler tarafından karşılanmaması nedeniyle sürekli olarak dışarıdan gelen işçi göçüne dikkat çekmektedir. Bu kuram modern sanayi toplumlarının yapısal ihtiyaçları temelinde gelişmiş ülkelerin göç profillerine odaklanmaktadır (Toksöz, 2006: 17).

1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizler ve işgücünün sömürülmesi eşitsizliklerin yapısal olarak analiz edilmesini gündeme getirmiştir. Dünya sistemi teorisi merkez-çevre ilişkilerine odaklanarak dünyadaki göç hareketinin, çevre ülkelerden merkez ülkelere doğru, gelişmiş ülkelerin çıkarlarına uygun olarak yönlendirildiğine dikkat çekmiştir. Wallerstein'in kuramsal yaklaşımına göre, kapitalizm ve türevleri ekonomik yapıyı ve göç hareketlerini şekillendiren önemli bir faktördür (Wallerstein, 1995: 134).

Dünya sistemleri kuramına göre, gelişmiş merkez ve az gelişmiş çevre ülkeler arasında ekonomik temellere dayalı karşılıklı bağımlılık ilişkisi bulunmaktadır. Bu bağımlılık sistemi içerisinde kapitalist ülkeler ham madde, pazar ve ucuz emek için çevre ülkelere ihtiyaç duymaktadır. Çevre ülkeler ise maddi koşullarını iyileştirmek ve yükseltmek için kapitalist ülkelere ihtiyaç duymaktadırlar (Yamanlar, 2020: 560).

Dünya sistemleri kuramına göre uluslararası göç, kapitalist gelişmenin neden olduğu kopma ve yer değiştirmelerinin doğal bir sonucudur. Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'daki ekonomi merkezleri genişleyerek yayıldıkça dünya nüfusunun önemli bir kısmı dünya pazar ekonomisine dâhil olmaktadır. Çevre bölgelerdeki toprak, hammadde ve emek dünya pazarlarının denetimi altına girdikçe göç hareketleri meydana gelmekte ve insanların önemli bir kısmı dış ülkelere doğru göç etmeye yönelmektedir (Abadan Unat, 2002: 15).

1990'lı yıllardan sonra yaşanan ekonomik küreselleşme, iletişim ve ulaşım kaynaklarının gelişimi uluslararası göç süreçlerini daha da karmaşık bir yapıya büründürürken göç teorileri yapısal faktörlerin yanı sıra aile, etnisite, kültür ve ilişki ağları gibi çeşitli toplumsal değişkenleri göç analizinin bir parçası haline getirmiştir.

1990'lı yıllarda sosyolojide yaygın bir biçimde kullanılan ağ kavramı toplumsal bir fenomen olan göç hareketini açıklamak için kullanılmaya başlanmıştır. Göçmen ilişkiler ağı, geldikleri ülke ile yeni yerleştikleri ülkelerde eski göçmenler, yeni göçmenler ve göçmen olmayan kişiler arasında ortak köken, soydaşlık ve dostluk bağlarından oluşan kişiler arası ilişkilere sahiptir. Bu ilişkiler ağlarının varlığı, uluslararası göçü kolaylaştıran unsurlardır. Bu tür bağlar insanların gereğinde yardım almak, iş bulmak konusunda başvurabilecekleri bir çeşit toplumsal sermaye-

dir (Abadan Unat, 2002: 18-19). Ağ kuramı, göçmenler arasındaki dayanışma ağlarına odaklanarak göçmenler arasındaki örgütlenmenin dinamiklerini başarılı bir biçimde açıklamaktadır (Akbaş, 2021: 335).

Birikimli nedensellik kuramı kişinin göç hareketinin ardından içinde yaşadığı toplumsal çevrenin bu değişimden etkilendiği varsayımına dayanmaktadır. Toplumbilimciler göçü kümülatif olarak etkileyen sekiz sosyo-ekonomik neden tespit etmişlerdir: Göç ilişkiler ağının yaygınlık ölçüsü, gelir bölüşümü, toprak bölüşümü, tarımın örgütlenme biçimi, kültür ve insan sermayesinin bölgesel dağılımı, çalışmanın toplumsal anlamı, üretim yapısı. Yüksek sayıda göçmenin bir işkolunda istihdam edilmesi halinde bu işin türü göçmen işi olarak nitelendirilmekte ve söz konusu iş yerliler tarafından benimsenmemektedir. Örneğin otomobil üretimi Avrupa'da göçmen işi, ABD'de ise yerli işi olarak görülmektedir (Abadan Unat, 2002: 21).

Uluslararası göç sürecinde gelişmiş ülkelere gitmek isteyen göçmenlerle, bu ülkelere girişi sağlayan vize, çalışma izni gibi hukuksal olanaklar arasında büyük bir dengesizlik hali ortaya çıkmaktadır. Bu dengesizlik hali iki yolla düzenlenmektedir. Ya yüksek kazanç sağlayan ve bazı girişimcilerin finanse ettiği özel kurumlar ya kazanç amacı gütmeyen gönüllü kurumlar aracılığıyla bu durum dengelenmektedir. İnsan haklarını savunan gruplar göçmenlerin yasal yollardan kabul edilebilmeleri için göç etmek isteyen insanlara sosyal hizmet ve hukuki danışmanlık yapmaktadırlar. Yüksek kazanç sağlayan karaborsalar ise bu durumu fırsata çeviren örgütlenmelerdir (Abadan Unat, 2002: 20-21). Çoğunlukla yasal olmayan bir biçimde insan kaçakçıları, gayrimenkul acenteleri ve bazı ulaşım sağlayıcılar belli bir ücret karşılığında göçmenlerin göç süreçlerini kolaylaştırmak için uluslararası bir örgütlenme kurarak ciddi bir endüstri oluşturmuşlardır (Sert, 2021: 41).

Göç sistemleri kuramı ise göç olgusuna uluslararası ilişkiler perspektifinden ekonomik ve politik boyutuyla yaklaşmaktadır. Bu kuram iki ya da daha fazla sayıdaki ülkenin karşılıklı olarak göçmen değişimiyle bir göç sistemi inşa ettiklerini iddia etmektedir. Bu ilişkiler yakın olan iki ülke arasında olabileceği iki uzak mesafelerde bulunan ülkeler arasında da gerçekleşebilmektedir (Güllüpınar, 2012: 76; Adıgüzel, 2016: 31). Bazı ülkeler birden çok göç sistemine mensup olabilirler. Ancak daha çok gönderen ülkelerin çoğulcu üyeliklere sahip olduğu bilinmektedir. Ülkeler toplumsal değişim, ekonomik ya da siyasal krizler gibi nedenlerle sistemden çıkabilir ya da sisteme dâhil olabilirler. Bu sistemler istikrarlı yapıya sahip değildirler (Abadan Unat, 2002: 22).

Göçmen, Mülteci ve Sığınmacı Kimliklerin Tanımlanması

Göç hareketliliği hem politika geliştirme ve uygulama alanı olarak siyasetin hem de bir araştırma alanı olarak akademinin ve farklı disiplinlerinden uzmanların çalışma sahasına karşılık gelmektedir. Sosyoloji, antropoloji, psikoloji, sosyal hizmet, hukuk ve siyaset bilimi gibi farklı disiplinlerden uzmanlar göçle ilgili araştırma ve uygulama yapmak için çeşitli görevler üstlenmektedirler.

Disiplinler arası bir çalışma alanı olan göç ve göç eden bireyler politik, toplumsal ve hukuki açıdan çeşitli biçimlerde tanımlanmaktadır. Bu durum göçmen, mülteci, sığınmacı, şartlı mülteci, geçici koruma ve ikincil koruma gibi birbirinden farklı kavramların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Göç eden bireyleri tanımlamak için kullanılan kavramlar arasındaki farklılıkları açığa çıkarmak, kavram karmaşasını ortadan kaldırmak ve göç eden bireylerin hukuki statülerini ve haklarını tanımlamak açısından önem arz etmektedir.

Uluslararası olarak kabul görmüş, evrensel bir göçmen tanımı henüz mümkün görünmemektedir. Ancak göçmen kavramı daha çok kişinin kendi iradesiyle tercih ettiği göç hareketliliğine karşılık gelmektedir. Uluslararası Göç Örgütü göçmen (migrant) kavramını şöyle tanımlamaktadır:

“Göçmen terimi genellikle, bireyin göç etme kararını, zorlayıcı dış faktörlerin müdahalesi olmaksızın kendi özgür iradesiyle ve ‘kişisel uygunluk’ sebepleriyle aldığı tüm durumları kapsar şekilde anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu ifade, maddi ve sosyal koşullarını iyileştirmek ve kendileri ve ailelerine ilişkin beklentilerini geliştirmek amacıyla başka bir ülkeye veya bölgeye hareket eden kişiler ve aile fertleri için geçerli kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler göçmeni, sebepleri, gönüllü olup olmaması, göç yolları, düzenli veya düzensiz olması fark etmeksizin yabancı bir ülkede bir yıldan fazla ikamet eden bir birey olarak tanımlar” (İOM, 2014: 37).

Göçmen kavramı genellikle, bireyin kendi özgür iradesiyle ve kişisel rahatlık nedeniyle aldığı kararlarla hareketliliği ifade etmektedir (Adıgüzel, 2016: 4). Göçmen kavramı turistleri, iş insanlarını ya da kısa süreli seyahat halindeki insanları kapsamamaktadır. Ancak mevsimlik tarım işçileri gibi kısa süreli bazı göçmen gruplarını kapsamaktadır. Mülteci kavramı ise daha çok kişinin iradesi dışında zorlayıcı nedenlerle yapmış olduğu göç hareketliliğini ifade etmektedir. Uluslararası Göç Örgütünün mülteci (refugee) tanımı şöyledir:

“İrki, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ve siyasi görüşleri yüzünden haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu korku yüzünden, ilgili ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen kişi” (İOM, 2014: 65).

Sığınmacı kavramı ise daha çok uluslararası koruma için başvuru sürecindeki bireyleri nitilemektedir (Karaca & Doğan, 2014: 8). Korunma başvurusu yapıp başvurusunun sonucunu bekleyen kişilere yönelik olumsuz bir kararın çıkması halinde bu kişilerin ülkeyi terk etmeleri gerekmektedir aksi halde düzensiz göçmenler veya diğer yabancılar gibi deport edilmeleri söz konusu olmaktadır. Uluslararası Göç Örgütüne göre sığınmacı (asylum seeker) kavramı şöyle tanımlanmaktadır:

“Zulüm veya ciddi zarardan korunmak amacıyla, kendi ülkesi dışında bir ülkede güvenlik arayışında olan ve ilgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde mültecilik statüsüne ilişkin yaptığı başvurunun sonucunu bekleyen kişi” (İOM, 2014: 74).

Göç eden bireyleri tanımlamaya yönelik geliştirilen kavramların gündelik hayattaki toplumsal kullanımları, hukuki statüleri ve akademik yazındaki eleştirel tanımlamaları nedeniyle çoğu zaman tartışmalı olmuştur. Örneğin Türkiye’deki Suriyelilerin hukuki statüsü geçici koruma altındaki sığınmacılar olarak tanımlanmasına rağmen toplumsal ve gündelik yaşamda Suriyelileri tanımlamak için mülteci ifadesi kullanılmaktadır. Suriyeli sığınmacılar ise kendilerini göçmen olarak tanımlayabilmektedirler. Dolayısıyla bu tanımlamalar Türkiye’deki Suriyelilerin hukuki statüleri açısından hatalı tanımlamalar olsa bile gündelik ve toplumsal yaşamdaki “mülteci” tanımlamasının akademik metinlerde kullanımı kimi araştırmacılar (Körükmez & Ark. 2022: 203; Dedeoğlu & Gökmen, 2011: 61) tarafından onaylanmaktadır.

Sonuç

Göç fenomeni yalnızca göçmenlerin hareketlilik halinde oldukları ülkeleri değil, aynı zamanda sosyal bilimleri de büyük ölçüde etkileyip dönüştürmektedir. İnsanların göç eğilimlerindeki artış, özellikle de kitlesel göçlerin artması önemli demografik dönüşümlere sebep olurken ortaya çıkan yeni toplumsal, siyasal ve iktisadi sonuçlar ise teorik ve ampirik ilgileri doğal olarak göç fenomenine yöneltmiştir (Zapata-Barrero & Yalaz, 2019: 1).

Türkiye'deki göç çalışmaları incelendiğinde göç ile ilgili yürütülen araştırmaların önemli bir kısmının nitel araştırma yöntemlerine dayandığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle, araştırmacılar bizzat sahada bulunarak, katılımcılarla belli bir süre geçirmekte ve araştırma öznesi haline gelmektedir (Altunkaynak Vodina, 2020: 122).

Göçle yakından ilişkili olan sınır/hareketlilik, çeşitlilik/vatandaşlık, entegrasyon, kaynaşma/katılım ve ayrımcılık/yabancı düşmanlığı gibi dikotomiler ve özcü kavrayışların terk edilerek daha ilişkisel ve bağlamsal göç analizlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Araştırmacıların ilişkisel ve bağlamsal göç analizleriyle gerçekleştirilebilir (Zapata-Barrero & Yalaz, 2019: 3). Göç çalışmalarında, sorgulanmayan kavram ve sınıflandırmalar ile göç alan zengin ülkelerin perspektifinin bilimsel alana sızması bir tür yöntemsel yanlılık olarak karşımıza çıkmaktadır (Atasü Topçuoğlu, 2016: 6). Ayrıca ulus-devleti doğal bir kategori olarak gören yöntemsel milliyetçi anlayışın uluslararası göçü kavramak noktasında engeller yaratmaktadır (Şirin Öner, 2021: 14). Nitel araştırma yöntemleri tek tip ve değişmez bir yapıya sahip değildirler. Sosyolojinin ve nitel araştırmaların esnek doğası ve sunduğu metodolojik imkânlar, göç çalışmalarındaki teorik ve metodolojik engelleri aşmak için önemli fırsatlar sunarak bu alandaki çalışmaları zenginleştirecektir.

Kaynakça

- Abadan Unat, N. (2002). *Bitmeyen Göç*. İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Adıgüzel, Y. (2016). *Göç Sosyolojisi*. Ankara, Nobel Yayıncılık.
- Akbaş, E. (2021). Göçmenler Arasındaki Dayanışmacı Ağların Dönüşümü: Göçmen Sivil Toplum Örgütlerinin Yeni Misyonu. İçinde: Öner, G.I. & Şirin Öner, A., (Editör). *Küreselleşme Çağında Göç*. İstanbul, İletişim Yayınları, 335-352.
- Altunkaynak Vodina, S. (2020). Toplumsal Cinsiyet ve Göç Araştırmalarında Araştırmacının Konumsallığı: Patriarkal Pazarlık Kıskaçında Kız Başına Araştırma Yapmak. İçinde: Biehl, K., & Danış, D. (Editör). *Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye'de Göç Araştırmaları*. İstanbul, Göç Araştırmaları Derneği, 122-142.
- Atasü Topçuoğlu, R. (2016). Göç yazınındaki düzenli ve düzensiz göç kavramları: İnsan hakları temelinde bir kavramsal sorgulama. *İnsan Hakları Yıllığı* 34: 1-20.
- Bartram, D., Poros, M. V., & Monforte, P. (2017). *Göç Meselesinde Temel Kavramlar*. Ankara, Hece Yayınları.
- Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*. İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2015). *Akışkan Modern Dünyada Kültür*. Ankara, Atıf Yayınları.
- Castles, S. & Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi.

- Chiswick, Barry. R. (2000). Are Immigrants Favorable Self-Selected? An Economic Analysis. In: C. B. Bretelli & J. F. Hollified (eds). *Migration Theory: Talking Across Disciplines*. New York, Routledge.
- Dedeoğlu, S., & Gökmen, Ç. E. (2011). *Göç ve Sosyal Dışlanma*. Eflatun Basım Dağıtım Yayıncılık.
- Eisenstadt, S. N. (1953) Analysis of patterns of immigration and absorption of immigrants, *Population Studies: A Journal of Demography*, 7(2):167-180
- Ela Özcan, E. D. (2017). Çağdaş göç teorileri üzerine bir değerlendirme. *İş ve Hayat*, 2(4): 183-215.
- Erbaş, H. & Türker, Ö. A. (2019). Göç Araştırmaları Alanında Kavramsal Sorunlar ve Etik/Politik Sorumluluk . *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* , 59 (2), 883-911 .
- Erder, S. (2006). *Refah Toplumunda Getto*. İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erder, S. (2020). Göçmenlik, Mültecilik ve Değişen Uyum Anlayışı. İçinde: Sallan Gül, S., Dedeoğlu, S. & Kahya Nizam, Ö. (Editör). *Türkiye’de Mültecilik, Zorunlu Göç ve Toplumsal Uyum: Geri Dönüş Mü, Birlikte Yaşam Mı?*. İstanbul, Bağlam Yayınları, 21-37.
- Erol, M. & Ersever, O. G. (2014). Göç krizi ve göç krizine müdahale. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 24(1):47-68.
- Faist, T. (2003). *Uluslararası Göç ve Ulaşımı Toplumsal Alanlar*. İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul, Kırmızı Yayınları.
- Gözübüyük Tamer, M. (2019). *Trabzon’da Mülteci ve Sığınmacı Kadınlar: Bir Göç Deneyimi ve Kültürlerarası İletişim*. Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Güllüpınar, F. (2012). Göç olgusunun ekonomi-politiği ve uluslararası göç kuramları üzerine bir değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 53-85.
- Harris, J. R. & Todaro, M. P. (1970), Migration, unemployment and development: A two sector analysis, *The American Economic Review*, 60(1): 126-142.
- IOM (2014). *Göç Terimleri Sözlüğü*. https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf. 10 Eylül 2021.
- İçduygu, A. & Sirkeci, İ. (1999). Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri. İçinde: Oya Baydar (Editör). *75 Yılda Köylerden Şehirlere*. İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 249-260.
- İçduygu, A., Erder, S., & Gençkaya, Ö. (2014). Türkiye’nin Uluslararası Göç Politikaları 1923-2023 Ulus devlet oluşumundan ulus ötesi dönüşümlere. İstanbul, Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi.
- Koçak, Y., & Terzi, E. (2012). Türkiye’de göç olgusu, göç edenlerin kentlere olan etkileri ve çözüm önerileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3):163-184.

- Koser, K. (2007). *International Migration: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Körükmez, L., Danış, D., & Karakılıç, İ. Z. (2022). Zorunlu göç bağlamında suriyeli kadınların ücretli işgücüne katılımında toplumsal cinsiyet müzakeresi. *Alternatif Politika*, 14(2):201-228.
- Kümbetoğlu, B. (2017). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul, Bağlam Yayıncılık.
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1):47-57.
- Lewis, G. J. (1982). *Human Migration A Geographical Perspective*. New York, St. Martin's Press.
- Mangalam, JJ. (1968). *Human Migration*. University of Kentucky Press, Lexington, Ky.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.
- Nail, T. (2022). *Göçmen Figürü*. İstanbul, İletişim Yayınları.
- Petersen, W. (1958). A general typology of migration. *American Sociological Review*, 23(3):256-266.
- Sert, D. Ş. (2021). Uluslararası Göç Yazınında Bütünleyici Bir Kurama Doğru. İçinde: Öner, G.I. & Şirin Öner, A. (Editör). *Küreselleşme Çağında Göç*. İstanbul, İletişim Yayınları, 29-47.
- Stark, O., & Bloom, D. E. (1985). The new economics of labor migration. *The American Economic Review*, 75(2):173-178.
- Şirin Öner, A. (2021). Göç Çalışmalarında Temel Kavramlar. İçinde: Öner, G.I. & Şirin Öner, A. (Editör). *Küreselleşme Çağında Göç*. İstanbul, İletişim Yayınları, 13-27.
- Toksöz, G. (2006). *Uluslar Arası Emek Göçü*. İstanbul, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Wallerstein, I. (1995). Kapitalist Dünya Ekonomisinde Hane Yapıları Ve Emek Gücü Oluşumu. İçinde: Balibar, E. & Wallerstein, I. (Editör). *İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*. İstanbul, Metis Yayınları, 131-140.
- Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*. Ankara, Anı Yayıncılık.
- Yamanlar, Y. (2020). Göç kuramları çerçevesinde ikinci dünya savaşı sonrası batı Avrupa'nın göç deneyimi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 19(2):553-583.
- Yamanlar, Y. (2020). Göç kuramları çerçevesinde ikinci dünya savaşı sonrası batı Avrupa'nın göç deneyimi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 19(2):553-583.
- Zapata-Barrero, R. & Yalaz, E. (2019). Göç Çalışmalarında Nitel Araştırmalara Giden Yolu Açmak. İçinde: Zapata-Barrero, R. & Yalaz, E. (Editör). *Avrupa Göç Çalışmalarında Nitel Araştırmalar*. İstanbul, Göç Araştırmaları Derneği, 1-9.